

ПРОЕКТИ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Дем'яненко Н. М., доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри педагогіки і психології вищої школи НПУ імені М.П. Драгоманова, Україна

Бойко А. М., доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, Україна

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/31032020/6989

ARTICLE INFO

Received: 26 January 2020

Accepted: 16 March 2020

Published: 31 March 2020

KEYWORDS

university,
teacher training,
project,
pedagogical institute,
pedagogical courses,
pedagogical seminary.

ABSTRACT

The period of the first half of the nineteenth century is characterized by a significant number of the pedagogical education projects development, which can be divided into two main groups: the author's (M. Demkov, V. Ivanovsky, G. Kollontay, M. Pirogov, M. Troitsky, K. Ushinsky, T. Chacky, etc.) and official (authorized by the Ministry of Public Education). Among them are the projects of Pedagogical Institute in the "Prior Rules of Public Education" (1803), the General Regulations of the Russian Imperial Universities in 1804 and 1835, the Pedagogical Courses Principles (1860, 1865); the draft of the Teaching Institute Regulations (1862) and a number of others. It's considered that author's approaches significantly influenced the content of the official group and even served as their basis.

The analysis of the projects content is allowed to group them into two divisions. The first is the projects of educational institutions for the primary school teachers training (teachers' seminary, teacher's institutes), and the second one is educational institutions for the secondary school teachers training (pedagogical faculties, pedagogical institutes, pedagogical courses, pedagogical seminaries). At the same time, the first projects were planned as an independent, exclusively closed educational institutions of the residential type. Their curricula had to provide the detailed learning of the primary schools disciplines and the teaching methods. A compulsory condition for the existence of the second group was their opening on the basis of universities, which according to the authors of the projects had to provide a broad compulsory education and special training for advanced teaching. The dominant for university teaching institutions was the viewpoint of their open type, which is slightly allowed to reduce the cost of teacher training, providing teacher applicants with scholarships rather than complete public funds.

The common requirement for both types of projects was the requirement for compulsory in-depth pedagogical training, which, as a rule, reflected the need to follow the principle of theoretical pedagogical courses unity (pedagogy, didactics, knowledge about upbringing, history of pedagogical currents, etc.) and pedagogical training.

Thereby the pedagogical institute on this basis was opened in the structure of the University of St. Volodymyr in Kyiv in 1834. Having passed the difficult historical path, today is known in the world educational space by a large-scale innovative activity as National Pedagogical Dragomanov University, it is still the custodian of the university pedagogical institute idea of the 1830s, traditions of teacher training.

Citation: Demyanenko N. M., Boyko A. M. (2020) The Projects of Higher Pedagogical Education in Ukraine in the First Half of the Nineteenth Century. *World Science*. 3(55), Vol.3. doi: 10.31435/rsglobal_ws/31032020/6989

Copyright: © 2020 Demyanenko N. M., Boyko A. M. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Європейський вектор вищої освіти України зумовлює не лише дослідження інноваційних процесів, пов'язаних з освітньою інтеграцією, а й історичного коріння вітчизняних освітніх систем,

що продиктовано передусім проблемами збереження національної ідентичності в глобалізованому світі. Серед таких питань – професійна підготовка вчителя, здатного формувати освітньо-виховний процес в умовах стрімко змінюваного суспільства, спрямовувати його на творення активної, самодостатньої особистості, відданої ідеї процвітання своєї країни. Звідси – інтерес до витоків системної педагогічної освіти в Україні, її проектування на початку XIX ст., історико-логічного аналізу ретрорявища на перетині думок, суджень, прийняття рішень.

Проблему лише фрагментарно висвітлено в науковій літературі. Як правило, це контекстні відомості у ретророзвідках із питань вищої педагогічної освіти. Серед авторів наукових праць В.Є. Бенера, Л.П. Вовк, В.О. Глузман, В.К. Майборода, Ф.Г. Паначин, М.Д. Ярмаченко та ін. Частково ці процеси проаналізовано нами: Бойко А.М., Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя: історія, сучасний стан, перспективи. – К., 1996. – 217 с.; Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.). – К., 1998. – 328 с.; Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії вищої школи України (1917-1933 рр.). – Полтава, 1994. – 85 с.; Дем'яненко Н.М., Вайжинський І.П. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні (XIX – початок XX ст.). – М., 2002. – 240 с. та ін. Сьогодні дослідження виходить на етап структурного аналізу, порівняння і систематизації зібраних фактів.

Отже, метою нашого допису став ретроспективний логіко-системний аналіз ініціативних авторських і офіційних проектів розвитку педагогічної освіти в Україні першої половини XIX ст., шляху їх упровадження у взаємозв'язках і залежностях різного типу закладів освіти – ліцеїв, педагогічних, учительських семінарій, класичних університетів, педагогічних інститутів і курсів, які дали життя знаним сьогодні в усьому світі українським педагогічним університетам.

Як відомо, XIX ст. стало поворотним пунктом у становленні класичної університетської освіти в підросійській Україні. Послідовно утворюються Харківський (1804), Київський Св. Володимира (1834), Новоросійський (1865) імператорські університети. У відструктурованій в ході освітньої реформи 1802-1804 рр. ієрархії закладів освіти (парафіяльні, повітові, губернські (гімназії) училища, університети) останнім, як центрам навчальних округів, належала передусім організаційно-управлінська функція [3, с. 68]. Управління школами округів передбачало послідовну й системну підготовку педагогічних кадрів. Оскільки єдиної форми педагогічного закладу освіти на той час не існувало, розв'язання проблеми пройшло непростий шлях.

Освітня реформа початку XIX ст. ініціювала численні проекти реформування педагогічної освіти. Так, на рівні Міністерства народної освіти дискутувалися питання: 1) відкриття окремих закладів освіти (учительських семінарій) чи педагогічних навчальних закладів, підпорядкованих університетам; 2) створення педагогічної школи закритого (інтернатного) чи відкритого типу; 3) започаткування спеціальних груп учительських кандидатів при гімназіях; 4) утримання при закладах вищої освіти, які готували педагогів, гімназій (училищ), що мало забезпечити майбутньому вчителю ґрунтовну практичну підготовку тощо. У 1802 р. Міністерством народної освіти перевагу було надано проектові закритого педагогічного інституту на базі університету. При цьому планувалось, що такий інститут обмежуватиметься підготовкою вчителів для гімназій свого округу, тому кількість студентів у кожному з них мала складати 20-24 особи. За задумом авторів проекту, майбутні педагоги мали пройти попередню 2-3-річну переважно загальноосвітню підготовку на філософському факультеті університету, що вважалося загальною і необхідною умовою продовження навчання у спеціальному відділенні університету. Після цього ще 3 роки вже у званні кандидатів навчалися в університетському педагогічному інституті. Перші два роки в педінституті планувалося викладання спеціальних дисциплін, максимально наближених до гімназійного курсу навчання. Третій рік відводився для занять у особливих семінаріях, де кандидати опановували методики викладання окремих предметів. Лише після іспитів, які, крім знань, враховували і педагогічні здібності, надавався другий університетський ступінь (магістр) або здійснювався розподіл в гімназії (на посади старших чи молодших учителів). Найсуттєвіші напрями цього проекту лягли в основу розділів «Про інститут педагогічний» загальних Статутів імператорських університетів 1804 і 1835 рр. [4, с. 41-42]. Таким чином, проект став предтечею університетських педагогічних інститутів.

Оскільки започаткування педінституту передбачалося загальними університетськими статутами, такий заклад відкрився при Харківському імператорському університеті (1804), а з утворенням Університету Св. Володимира – і в його структурі (1834). На відміну від

Харківського університету, який було засновано на базі місцевого колегіуму, створенню Київського посприяв той факт, що у 1833 р. до Києва переводиться Волинський ліцей (від започаткування відомий як Волинська гімназія, 1805- 1818). Він згодом уплинув і на організацію університетської підготовки вчителя. Принагідно зазначимо, що проект Вищої Волинської гімназії був розроблений Т. Чацьким, який за походженням належав до сполонізованих українських аристократів (народився на Волині). З 1803 по 1813 рр. працював інспектором шкіл Волинської, Київської та Подільської губерній. Завдяки Т. Чацькому було розширено шкільну мережу й створено нові навчальні заклади в цих губерніях [1, с. 51-66]. До організації гімназії було також залучено відомого польського філософа, правника й громадського діяча Г. Коллонтая, уродженця Кременеччини (південна Волинь). 29 липня 1805 р. проект цього навчального закладу був затверджений Олександром І. Розробляючи навчальну програму гімназії, Г. Коллонтай і Т. Чацький сподівалися згодом перетворити її в університет. Звідси й перетворення на ліцей - підвищену освітню ланку в наближенні до університету.

Спроектована двоступенева гімназійно-ліцейна структура була розрахована на 10 років навчання (чотири однорічні (гімназійні) класи і три дворічні (ліцейні) курси). Завершення курсів ліцейного навчання відповідало приблизно рівневі між середньою школою та університетом (освіта підвищеного типу) і, таким чином, надавало можливість працювати вчителем. Упродовж двох років на першому курсі викладалися: елементарна математика, логіка, історія, географія, на другому – фізика і право. Упродовж третього дворіччя вивчали натуральну історію, хімію та літературу. Відповідно до уподобань і здібностей молоді люди мали можливість поглибити знання з граматики слов'янських та грецької мов, бібліографії, вищої математики, астрономії, практичної механіки, гідравліки, практичної гідростатики, фізичних наук, астрономії, анатомії та фізіології, хірургії, акушерства, ветеринарії, малювання та ін. [8, с. 315; 9, с. 279; 15].

У 1808 р. лікарем Я.-Н. Лернетом був заснований стипендіальний фонд ліцею (підтверджений указом Олександра І, 1809), який сплачував за навчання кількох здібних учнів із бідних сімей та їх облаштування по завершенню освіти. 1809 року відкрито два гуртожитки (конвікти), один з яких утримувався переважно на кошти держави. Освіта надавалася безплатно, за винятком так званих «талантив» – предметів, що входили до циклу фізичного та естетичного виховання (верхова їзда, танці, фехтування, музика, малювання). Навчання велося переважно польською мовою, що відповідало прагненням авторів проекту створити осередок польської культури на Правобережній Україні в умовах третього поділу Речі Посполитої (1795). Не випадково, після придушення національно-визвольного повстання поляків проти Російської імперії (1830-1831) було прийнято рішення про закриття Волинського ліцею, який на той час відносився до Віленського навчального округу. 1832 року він переводиться до Києва і підпорядковується новоствореному Київському навчальному округу, а в 1833 р. Миколою І було підписано указ про відкриття на базі ліцею Університету Св. Володимира. Вже наступного року попечитель Київського навчального округу Є. фон Брадке затвердив учителів ліцею викладачами нового закладу освіти [15]. Більшість із них стала читати лекції і в педагогічному інституті при університеті.

Відкриття у 1850 р. в університетах кафедр педагогіки внесло певні корективи у викладання педагогічних дисциплін в інститутах. У ході діяльності кафедр було засвідчено нерозробленість змісту практичної підготовки вчителів, що негативно позначалося на її проведенні і врешті привело до закриття (1858) університетських педагогічних інститутів. Іншою причиною ліквідації називалась їх організація як закладів закритого типу, що передбачало повне утримання за державний кошт і було фінансово обтяжливим, не дивлячись на невелику кількість таких закладів освіти і утримуваних тут учительських стипендіатів [4, с. 42].

Наступний регульований державою проект педагогічної освіти частково враховував недоліки реалізації попереднього, але підготовку вчителя середньої школи залишав за університетом. На базі закритих педагогічних інститутів передбачалося облаштування університетських педагогічних курсів. Проект почав обговорюватися на міністерському рівні з середини 1850-х років. Педагогічні курси, на протипагу педагогічному інституті, замислювалися як відкритий педагогічний заклад освіти з дворічним терміном навчання. Вступникам надавався випробувальний тримісячний термін, упродовж якого вони могли остаточно впевнитися у «схильності до педагогічної професії». Педкурси, за задумом авторів проекту, мали п'ять профілів підготовки (залежало від спеціальності вчителя) і передбачали єдність теоретичного навчання й

практики. Особливе місце повинно було відводитися вивченню педагогіки і дидактики, проведенню уроків у гімназіях. Обов'язковим на завершальному етапі навчання вважався захист наукової дисертації і проведення пробної лекції.

Цей проект надихнув уряд до перебудови педагогічної освіти на абсолютно відмінних від педагогічного інституту засадах: 1) педагогічні курси повинні раціонально поєднувати теоретичні (наукові) й практично-дидактичні заняття; 2) гімназійні навчальні дисципліни розподіляються на п'ять споріднених груп, з яких майбутній педагог обирав би одну для теоретичних занять; 3) з метою проведення практичних занять при педагогічних курсах започатковувалися особливі гімназії; 4) на педагогічні курси зараховувалися особи, які закінчили університет зі ступенем кандидата або званням дійсного студента, а отже, здатні визначити власні здібності до вчительської професії; 5) підготовка обмежувалася дворічним терміном. Більшість цих висновків було введено до проекту «Положення про педагогічні курси» (1860) [4, с. 43].

Приблизно до цього ж часу (кінець 1850-х – початок 1860-х рр.) відноситься поява низки авторських проектів реорганізації педагогічної освіти та створення педагогічних закладів. Один із найвідоміших – належав видатному педагогу, на той час (1857) попечителю Одеського навчального округу, М.І. Пирогову. В Одесі ним було створено спеціальний комітет, завданням якого стало «заснування при Рішельєвському лицейі особливої педагогічної семінарії для надання майбутнім учителям практичної педагогічної освіти» [4, с. 43]. У грудні 1857 р. проект був поданий на розгляд міністра народної освіти. Відповідно планувалось готувати вчителів трьох розрядів - для парафіяльних, повітових училищ та гімназій. До числа семінаристів зачислялись особи 18-річного віку, що закінчили повний курс повітових училищ або гімназій. Дозволявся вступ і юнакам, які отримали домашню освіту. Останні повинні були витримати вступний іспит, продемонструвавши знання, рівні отриманим у повітових училищах. Іншою формою здобуття освіти, частково і спеціальної, було навчання у так званих гімназійних і лицейних семінаріях (згадаймо структуру Волинського лицейу). У гімназійні семінарії вступ дозволявся з п'ятнадцятирічного віку. При вступі переваги надавалися дітям учителів. У лицейні семінарії вступали особи, що досягли сімнадцятирічного віку, закінчили повний курс гімназії та бажали отримати звання учителя гімназії. Той, хто опанував лицейний курс і бажав мати повну професійну освіту, продовжував навчання в педагогічній семінарії. Заняття семінаристів розподілялись за двома напрямками: 1) науково-теоретичні й 2) навчально-практичні (або як вони називалися – суто педагогічні). При цьому науково-теоретичні заняття щодо майбутнього викладання у гімназії полягали в освоєнні теоретичного лекційного курсу, зокрема, вивченні гімназійних предметів (рівня четвертого або п'ятого класу), обов'язковому оволодінні латинською мовою. Іншим напрямом педагогічної освіти була підготовка до викладання в лицейі. Вона включала три відділення: 1) мовознавство й історичні науки – сюди входило вивчення загальних для всіх трьох відділень предметів (богослов'я, психології і логіки), а також спеціальних для цього відділення дисциплін: російської словесності, однієї з нових мов, римської словесності, російської і загальної історії, статистики і політичної економіки; 2) природничі науки, де, крім загальних предметів, викладалися такі спеціальні: зоологія, ботаніка, мінералогія, фізика, хімія, сільське господарство, технологія і географія; 3) фізико-математичне відділення. До спеціальних предметів по третьому відділенню відносилися: математика чиста і прикладна, фізика, хімія. Крім цього, з метою поглиблення знань, семінаристи мали займатися і приватно (з директором, інспектором, його помічником, викладачами окремих дисциплін). Останні керували й науковими заняттями вихованців. Офіційно дозволялася така форма навчання, як вибір двох основних предметів для індивідуального вивчення, що автоматично звільняло семінаристів від відвідування лекцій з інших предметів. Загалом, протягом дня передбачалось офіційне відвідування не більш як трьох лекцій. Остання робоча година дня відводилась на приватні уроки [4, с. 44].

До навчально-практичних або педагогічних занять, за проектом М.І. Пирогова, входили: 1) педагогічні вправи з учнями першого-другого класів гімназій, парафіяльного або повітового училища, що проходили під керівництвом і контролем викладача школи; 2) практичні вправи за системою наочного навчання; 3) педагогічні бесіди; 4) курси практичної педагогіки [14, арк. 13-19]. Проект загалом було схвалено, а ідея відкриття учительських семінарій отримала підтримку більшості навчальних округів. Однак, тоді він не був утілений. Можемо лише висловити припущення, що проект виявився надто інноваційною, як на той час, спробою

започаткування середньо-спеціальної педагогічної освіти - бази для поступового створення самостійних вищих закладів педагогічної освіти, незалежних від університетів.

Перебуваючи вже на посаді попечителя Київського навчального округу, М.І. Пирогов знову висунув пропозицію створення вчительської семінарії і знову не був почутий, бо перша спеціальна педагогічна школа була відкрита в Києві лише у квітні 1862 р. [7, с. 88]. І хоча її статут відрізнявся від запропонованого у проекті М.І. Пирогова, це так чи інакше стало реалізацією задуму педагога про світську педагогічну семінарію з метою підготовки вчителів народних шкіл. Перший випуск було здійснено наприкінці 1862 р. - 16 випускників направлено в сільські школи. Офіційно, на міністерському рівні, Київську педагогічну школу було визнано в 1863 р., а вже у 1869 р. переведено до м. Киришишева і реформовано в Коростишівську учительську семінарію [5, 42-47].

Інший вагомий авторський проект підготовки вчителя (1861) належав не менш відомій особистості – К.Д. Ушинському. За проектом передбачалася організація учительської семінарії, а задум було втілено на базі Гатчинського сирітського притулку.

Проект включав декілька етапів – закінчення вихованцями елементарної школи, далі – гімназії при сирітському будинку і вступ до підготовчої учительської школи, засвоєння курсу якої дозволяло перехід на навчання в учительську семінарію. Контингент семінарії (викладацький і учнівський склад), за задумом педагога, мав включати: п'ять-шість педагогів, стільки ж вихователів сирітського закладу на чолі з директором і дві категорії вихованців: 1) утриманців сирітського будинку, забезпечених державним житлом та безоплатним навчанням; 2) осіб, які вносили невелику платню за курс освіти в семінарії і проживали поза територією закладу. Директор учительської семінарії (він же й очільник сирітського закладу) мав безплатно читати в семінарії не менше трьох тижневих лекцій з педагогіки і проводити по два уроки (одного з головних предметів) у підготовчій учительській та елементарній школах. Головний обов'язок учителів семінарії полягав у «розумовій, моральній і практичній» підготовці вихованців семінарії до майбутньої вчительської діяльності. Крім зазначеного, кожний педагог зобов'язувався давати не менше шести тижневих уроків у гімназії, підготовчій, елементарній і так званій «малолітній» школах сирітського закладу. К.Д. Ушинським планувалося спільне проживання наставників і вихованців, щоб останні могли постійно звертатися до вчителів за порадами і знаходилися під їхнім позитивним впливом. Оскільки головна мета учительської семінарії полягала в підготовці педагогів для народних сільських шкіл, то відповідний сирітський заклад мав розташовуватися у невеликому містечку або селі. Загалом, як зауважував автор, вихованці семінарії могли працювати і в молодших класах гімназії та відповідних їм середніх навчальних закладах, на посадах учителів повітових, парафіяльних, народних шкіл різного типу, а також домашніми наставниками. За допомогою семінаристів-випускників К.Д. Ушинський планував увести в школах класну систему навчання замість існуючої на той час предметної. Кількість вихованців семінарії, що, як передбачалося, житимуть в самому закладі, не могла перевищувати 40-50 осіб. На утримання кожного семінарста К.Д. Ушинський планував виділяти по 100 руб. щорічно. Інші вихованці, які наприклад, закінчили курс університету і бажали приготуватися до вчительської практики, мали жити поза сирітським закладом, але в спільному, орендованому спеціально з цією метою будинкові, під наглядом семінарського начальства. У відповідності до проекту, казеннокошті семінаристи самостійно вдосконалювали знання з уже засвоєних навчальних дисциплін, обраних ними для викладання, і, крім того, слухали курс педагогіки. Своєкошті вихованці, крім педагогіки, засвоювали курси психології й фізіології. Передбачалось, що деякі з них надалі зможуть навіть викладати педагогіку в духовних семінаріях або гімназіях. Планувалося запровадити курс «природничих наук, пристосований до пояснення предметів, які оточують сільського хлопчика», короткі виклади основ сільського господарства, гігієни і «загальнодоступної медицини». Оволодіння знаннями про сільське господарство передбачалося на практичній основі. К.Д. Ушинський виділяв потрійну мету цих занять: 1) ознайомлення майбутнього вчителя з побутом дітей, яких йому доведеться вчити; 2) розповсюдження корисних господарських відомостей між селянами; 3) формування вмінь застосовувати ці знання на практиці у бортництві, садівництві, городництві, що також надавало учителеві можливості покращити свій матеріальний стан. Під час сезонного припинення сільськогосподарських робіт учні семінарії мали привчатися до столярування, корзиноплетіння, ткацтва тощо.

Автор проекту давав детальний опис основного змісту предметів, який необхідно засвоїти майбутньому вчителю парафіяльної школи. Серед основних дисциплін: навчання читанню святого письма; церковного співу; курс історії (коротка вітчизняна історія і найвидатніші події всезагальної

історії); короткий курс географії; ботаніка; зоологія з висвітленням деяких відомостей із ветеринарії щодо домашніх тварин; короткий граматичний курс (допускалась наявність навіть легких орфографічних помилок), на то місць вихованець мав чітко й виразно читати, розуміти прочитане, ясно висловлювати думки (усно й письмово). Крім загальних понять про державний устрій, семінаристи засвоювали закони з регулювання сільського побуту. К.Д. Ушинський уважав, що ці різноманітні відомості у поєднанні з суворо-християнським характером виховання дадуть найвищий результат у підготовці народного вчителя, піднімуть його авторитет в очах селян.

Обов'язковою умовою освіти педагога Костянтин Дмитрович висував єдність теоретичної і практичної підготовки. Практичні заняття, за його проектом, повинні проходити в декілька етапів: допомога вчителю малолітньої школи чи елементарного училища у перевірці виконаних учнями уроків, а учням – у їх виконанні; проведення і аналіз пробних уроків. З метою поглиблення практики, до семінарії, на його думку, варто було прикріпити повітове і парафіяльне училища; започаткувати зразкове училище для невеликої кількості сиріт; відкрити декілька взірцевих сільських шкіл на околиці міста; влаштувати міські дитячі недільні школи. Останній (третій) етап практичної підготовки визначався річним терміном праці випускника у одній із зразкових сільських шкіл під постійним наглядом керівництва семінарії.

Після року такої своєрідної безвідривної практики кращі вихованці мали залишатися постійними вчителями за місцем проходження практики. Однак, навіть у випадку постійного працевлаштування, семінарія продовжувала опікуватися долею своїх випускників, надаючи первинну грошову підтримку, невеликі грошові виплати у разі нещасного випадку та за необхідності - протекцію і захист, забезпечувати їх навчальними посібниками. Термін навчання в учительській семінарії визначався К.Д. Ушинським «не менше двох і не більше чотирьох років». На базі семінарії планувалися й публічні лекції з педагогіки та психології, видання навчальних посібників і підручників для народних шкіл.

Проект передбачав можливість здобуття педагогічної освіти навіть за кордоном. Серед випускників семінарій, гімназій чи університетів на конкурсній основі обиралося 7-8 кращих, які й направлялися на навчання до провідних німецьких і швейцарських учительських семінарій. Така підготовка тривала три роки. Спочатку вивчалася німецька мова. Упродовж другого-третього років навчання здобувалась теоретична і практична педагогічна освіта. Завершувались навчання мало іспитом із наданням детальних атестацій німецькими педагогами. Після повернення обов'язковою умовою висувалось проведення пробної лекції у присутності найкращих педагогів. При цьому (в залежності від засвідченого рівня підготовки) одні займали вакантні місця наставників у семінарії, інші – в елементарній чи підготовчій учительській школі [12, с. 118-140].

Так з легкої руки К.Д. Ушинського зароджувався принципово новий тип педагогічного навчального закладу – освітньо-виховний, професійно-спрямований педагогічний комплекс із центром в учительській семінарії, де якісно поліпшувалася підготовка вчителя на тлі демократизації і професіоналізації освітнього процесу.

Думається, що авторські проекти таких непересічних особистостей, як М.І. Пирогов і К.Д. Ушинський не могли не вплинути на державні підходи у створенні самостійного закладу педагогічної освіти. У 1862 р. Міністерством народної освіти в I томі «Зауважень на проект статуту загальноосвітніх навчальних закладів» (1862) було опубліковано проект Статуту учительських інститутів. Відповідно вони мали готувати вчителів для народних училищ «із середовища тих станів, для яких призначались самі училища, тобто дати сільським училищам учителів із середовища селян, а міським училищам – із стану переважно міщанського» [13, с. 120-129].

Учительські інститути проектувалися як освітні заклади (інтернатного) типу. За проектом Статуту, курс навчання передбачався дворічний: перший клас – переважно теоретичний, другий – в основному практичний. До першого класу планувалося зараховувати юнаків, не молодших за 17 років. При цьому особи, що закінчили повітове училище, гімназію чи духовне училище зараховувалися без іспитів. З метою поглиблення практичної підготовки при учительському інституті передбачалось утримувати однокласне народне училище [4, с. 50]. На жаль, проект так і залишився нереалізованим. Перші учительські інститути в Україні з'явилися на початку 70-х років XIX ст. – Феодосійській (1872) і Глухівській (1874).

Подібні, досить ґрунтовні, проекти самостійних педагогічних навчальних закладів не заперечували появи інших, які традиційно пов'язували розвиток педагогічної освіти з діяльністю університетів.

Так, у 1858 – на початку 1860-х рр., враховуючи два суттєві недоліки університетської педагогічної освіти: 1) відсутність ґрунтовних знань зі спеціальних предметів і 2) низький рівень методичної підготовки щодо викладання певних дисциплін, спеціальні комісії історико-філологічних факультетів Харківського і Київського імператорських університетів подали проекти реорганізації факультетів за трьома основними відділами: 1) слов'яно-російської філології, 2) класичної філології та 3) історичних наук. Для всіх трьох відділень передбачалось обов'язкове вивчення Богослов'я (догматичного і морального), логіки, психології і педагогіки. Планувалось і поглиблення практичних вправ із педагогіки (пробна лекція в присутності групи студентів і професора з наступним аналізом) та практичні вправи з викладання окремих предметів (по дві години на тиждень). Щоб здобути ступінь кандидата, майбутні вчителі за практичні вправи з педагогіки мали отримати не менше чотирьох балів, а на звання дійсного студента – не менше трьох балів [14, арк. 3-8 зв.].

Наступний проект передбачав розвиток педагогічних здібностей майбутніх учителів, які закінчили повний курс університетського навчання на основі «поглиблення педагогічних вправ». З цією метою в університетах були розроблені «Правила педагогічних вправ для кандидатів на вчительські звання». В Київському університеті Св. Володимира, пунктом першим таких «Правил» зазначалось: «для надання студентам, які закінчили курс університету можливості краще приготуватися до вчительського звання, застосовуються педагогічні вправи при Київських гімназіях». Передбачалось, що такі заняття триватимуть від півроку до року, відповідно до успіхів практикантів. Практичні заняття включали: 1) знайомство зі способами викладання (шляхом спостереження за проведенням уроків у школі); 2) репетиторство для учнів, які цього потребують; 3) повну заміну вчителя (за потреби); 4) перевірку домашніх завдань учнів; 5) цілеспрямоване самостійне викладання з предмету спеціалізації під наглядом директора або інспектора гімназії; 6) обґрунтування студентом кращого, з його точки зору, способу (методики) викладання; 7) виконання виховної роботи. Консультації практикантам повинні були надаватися як учителями гімназії, так і професорами університету. Впродовж педагогічних вправ студент уважався зайнятим на дійсній державній службі. Після закінчення першого півріччя директори гімназій мали особисто повідомляти попечителеві округу про успіхи кожного кандидата у викладанні та виховній роботі [14, арк. 23-25зв.].

Хронологічно наступний проект (педагогічної і філософської підготовки вчителів середніх шкіл) належав ще одному відомому педагогу – М.І. Демкову, який підтримував і розвивав ідею спеціальних педагогічних факультетів у класичних університетах для підготовки вчителя середньої школи. До речі, вперше така пропозиція була висловлена К.Д. Ушинським. Метою організації факультету визначалося «вивчення людини в усіх проявах її природи» для подальшого виховання (вдосконалення мистецтва виховання). М.І. Демков, усвідомлюючи потребу в солідному фінансуванні такого проекту, вихід вбачав у поглибленні, з одного боку, філософської освіти на всіх факультетах, а, з іншого (для здобуття спеціальної педагогічної освіти) – започаткування при кожному університеті педагогічної семінарії з дворічним курсом навчання. До числа семінаристів він пропонував зараховувати студентів університетів, які вже прослухали лекції з логіки, фізіології і психології; енциклопедії і методології педагогічних наук; латинської та грецької граматики; стародавньої, середньої і нової історії, загальної історії культури; географії і космографії; чистої математики, астрономії й механіки; природничих наук; енциклопедії наук і мистецтв; теорії риторики. Основою ж енциклопедичної освіти майбутнього педагога М.І. Демков уважав курс філософії. Водночас він наполягав і на піднятті в університетах статусу кафедр педагогіки, які, на його думку, мають бути обов'язковими для студентів історико-філологічних та обох відділень (природничого і математичного) фізико-математичних факультетів. М.І. Демков заперечував можливість викладання педагогіки як другорядного предмета. Крім того, наполягав на проведенні так званих «годин нарад» професорів педагогіки зі студентами, де останні в процесі невимушеної бесіди могли знайомитися з практичним застосування педагогіки. Для практичних занять майбутніх педагогів він пропонував відкриття при кожній семінарії гімназії і реального училища, які підпорядковувалися безпосередньо директору семінарії. Планувалось, що тут семінаристи могли б відвідувати взірцеві уроки досвідчених викладачів і під керівництвом професорів та керівників-педагогів давати власні уроки [2, с. 62-69].

Ідеї М.І. Пирогова та М.І. Демкова про відкриття при університетах педагогічних семінарій отримали розвиток у листі-проекті відомого філолога і педагога Ф. Рітчля, направленому ним у Міністерство народної освіти. Готувати вчителя він пропонував на основі спеціальних

семінарських курсів, але вже кафедрального рівня. Зокрема, на історико-філологічному факультеті - при кафедрах російської мови й словесності, обох стародавніх мов, історії загальної і російської (з віднесенням сюди нових мов – німецької, французької); на фізико-математичному факультеті – на основі кафедр математики й фізичної географії, хімії, зоології, ботаніки та мінералогії [6, с. 4, 21-90]. Оприлюднений проект викликав різні відгуки та спричинив дискусію. Так, обидва факультети Харківського університету визнали основну думку листа непереконаливою, а практичну підготовку учителів при університетах неможливою. На думку представників історико-філологічного факультету, «започаткування семінаріїв не узгоджується з характером занять професорів і студентів, при цьому нерідко обдарований професор може бути поганим учителем гімназії. І це зрозуміло, бо він зайнятий виключно спеціальним вивченням свого предмета у застосуванні до університетського викладання» [10, с. 32].

При Київському університеті, навпаки, проект такого вчительського семінарію було реалізовано на базі історико-філологічного факультету. Метою стала підготовка вчителів історії, що включала ознайомлення студентів із науковими методами проведення історичних досліджень, а також теоретичну й практичну підготовку вчителів історії. Цими двома напрямками було зумовлено відкриття двох відділень семінарію. При цьому, учительські стипендіати університету повинні були протягом року навчатися в другому відділенні обов'язково, а інші студенти - за бажанням та з дозволу Ради факультету [10, с. 44-45]. Заняття на обох відділеннях проводили університетські професори. В педагогічному відділенні практикувалися вправи з викладання шкільного курсу історії, що відбувалося з урахування вікових особливостей дітей, особливостей програм викладання для різних класів, ознайомлення з навчальною літературою. Наприкінці навчання студенти мали писати науково-педагогічні праці з наступним поданням їх на конкурс. Роботи високого наукового рівня преміювались, кращі з них виходили друком в «Університетських відомостях». Запровадженням такого учительського семінарію передусім робилася спроба посилити зв'язок університетських тематично орієнтованих лекційних курсів, дисциплін педагогічного циклу і методик викладання шкільних предметів.

Професорсько-викладацький склад Київського університету Св. Володимира висунув також власний проект педагогічної освіти, за яким підготовка вчителів повинна починатися безпосередньо в освітньому процесі університету, де тривати впродовж 3-х років. Заключний рік пропонувалося присвятити переважно практичним заняттям у гімназіях [11, с. 120-130].

Слід зазначити, що й інші авторські проекти цього часу (К. Благовіщенський, О. Воронов, В. Івановський, М. Троїцький, О. Штейнман) більшістю розглядали здобуття вищої педагогічної освіти у взаємозв'язку з класичною університетською. Справа в тому, що педагогічна освіта на базі університету вважалась відносно дешевою. В цьому разі непотрібним виявлялося створення нових окремих закладів освіти, яких знадобилося б декілька, за неможливості готувати в одному необхідної кількості вчителів.

На основі цих пропозицій Міністерством народної освіти було розроблено узагальнювальний проект організації педагогічної освіти, який ліг в основу нового «Положення про педагогічні курси» (1865). Зміст «Положення» охоплював такі найважливіші напрями: 1) започаткування особливого вищого закладу освіти з метою підготовки вчителів визнається зайвим, справа ця покладається на університети, котрі можуть виконувати її з меншими затратами; 2) підготовка до вчительського звання повинна здійснюватися упродовж університетського курсу. Студенти, майбутні вчителі, слухають лекції професорів відповідних факультетів (історико-філологічного й фізико-математичного), як і інші студенти, а також лекції професора педагогіки та, крім того, відвідують особливі заняття, пристосовані до їх майбутнього призначення, під керівництвом ряду професорів; 3) один із викладачів філософських наук зобов'язаний читати педагогіку; 4) по закінченні університетського курсу, учительські кандидати прикріплюються на один рік до гімназій для практичних занять; 5) протягом навчання в університеті й річних занять при гімназіях вони отримують стипендії; 6) виплата стипендії зумовлює неодмінну службу в школі упродовж 6-ти років; 7) загальна кількість стипендій залежить від сум, які знаходяться в розпорядженні Міністерства. Розміри кожної стипендії не повинні бути меншими за 300 руб.» [4, с. 60].

Таким чином, період першої половини XIX ст. характеризується значною кількістю проектів розвитку педагогічної освіти, які можна розділити на дві основні групи: 1) авторські (М.І. Демков, В. Івановський, Г. Коллонтай, М.І. Пирогов, М.М. Троїцький, К.Д. Ушинський, Т. Чацький та ін.); 2) офіційні, серед яких: проекти педагогічного інституту в «Попередніх

правилах народної освіти» (1803), Загальних Статутах Російських імператорських університетів (1804, 1835), Положеннях про педагогічні курси (1860, 1865); проект Статуту учительського інституту (1862) та ін. Закономірністю слід вважати те, що перші суттєво впливали на зміст останніх, подекуди слугуючи їх основою.

Ретроспективний логіко-системний аналіз змісту проектів дозволив згрупувати їх також у два підрозділи. До першого відносимо проекти закладів освіти з підготовки вчителів початкової школи (учительські семінарії, учительські інститути), до другого – навчальних закладів для підготовки педагогів середньої школи (педагогічні факультети, педагогічні інститути, педагогічні курси, педагогічні семінарії). При цьому, перші планувалися як самостійні, виключно закриті заклади освіти інтернатного типу, їх навчальні плани мали забезпечити поглиблене вивчення дисциплін початкових училищ і методик їх викладання. Обов'язковою умовою існування інших – уважалося відкриття їх на базі університетів, що на думку авторів проектів, мало забезпечити широку загальноосвітню і поглиблену спеціальну підготовку до викладацької діяльності в школі. Переважальною щодо університетських закладів педагогічної освіти, вважалась точка зору про їх відкритий тип. Спільною для обох видів проектів стала вимога обов'язкової поглибленої педагогічної підготовки, що, як правило, відображалось у необхідності дотримання принципу єдності теоретичних педагогічних курсів (педагогіки, дидактики тощо) і педагогічної практики.

Породжені проектами першої половини XIX ст. педагогічні інститути Харківського імператорського університету (1804) і Університету Св. Володимира в Києві (1834) пройшли тривалий шлях історичних трансформацій і відомі сьогодні в освітньому просторі як Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди і Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Історія кожного з них до кінця не розвідана, зберігає багато цікавих фактів, чекаючи на продовження дослідження і наукові відкриття...

ЛІТЕРАТУРА

1. Даниляк П.Г. Тадеуш Чацький та його роль у розвитку освіти на Правобережній Україні. *Український історичний журнал*. 2009. № 2 (485). С. 51–66.
2. Демков М.И. Педагогическая и философская подготовка учителей средних учебных заведений. *Русская школа*. 1891. № 2. С. 57–75.
3. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.): [монографія]. К.: ІЗМН, 1998. 328 с.
4. Дем'яненко Н.М. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні (XIX – початок XX ст.): [монографія] /Н.М. Дем'яненко, І.П. Ваджінський. М.: МПА, 2002. 240 с.
5. Ковальчук В. Освітньо-виховна система Коростишівської учительської семінарії кінця XIX – початку XX століття. Кременецький ліцей у контексті розвитку освіти, науки та культури на Волині в першій третині XX ст.: збірник наукових праць. Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2009. 264 с.
6. Матеріали по вопросу о приготовлении учителей для гимназий и прогимназий, доклад председателя ученого комитета А. Воронова. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1865. Ч. СXXXVI. Октябрь. С. 4–90.
7. Паначин Ф.Г. Педагогическое образование в России: *Историко-педагогические очерки*. М.: Педагогика, 1979. 216 с.
8. Собчук В. Д. Кременецький ліцей. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2009. - Т. 5: Кон-Кю.
9. Собчук В. Д. Кременецький ліцей. *Енциклопедія сучасної України*: у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. К., 2014. Т. 15: Кот-Куз.
10. Університеты. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1870. Ч. 151. Сентябрь. С. 24–54.
11. Університеты. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1862. Ч. XXIV. Октябрь. С. 109–156.
12. Ушинский К.Д. Проект учительской семинарии. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1861. Ч. СІХ. Февраль. С. 118–140.
13. Ушинский К.Д. Проект учительской семинарии. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1861. Ч. СІХ. Март. С. 191–212.
14. Об учреждении при Университете св. Владимира педагогической семинарии, 19 сентября 1858 г. *ЦДІА України*, ф. 707, оп. 24, спр. 322, арк. 1-82.
15. http://www.history.org.ua/?termin=Kremenetskii_Litsei [Назва з екрану].